

Н.М. Ирғебаева¹, А.Т. Жағыпар²

*^{1,2} «Тұран-Астана» университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан*

АТА-АНАЛАР МЕН БАЛАЛАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯСЫ

Аңдатпа

Отбасы-өзара байланысты үдерістердің күрделі жүйесі. Отбасындағы қарым-қатынас-бұл жүйенің күрделі құрылымы бар негізгі компоненттерінің бірі. Отбасы мәселелерінің қарастырудығы мақсат ата-ана мен балалар психологиясының қарым-қатынас мәселелерін талдау және оның зерттелуі, қазіргі осы мәселе жағдайының өзектілігін қарастыру. Ата-аналар мен балалар қарым-қатынасының ерекшеліктерін айқындайтын психологиялық әдістер әзірлеп, жүйелеу болмақ. Бүгінгі күнде отбасылық дағдарыстың шиеленісуі әке мен баланың, ана мен қызының тіл табыса алмау мәселелері, ата-ананың бірінші орынға жұмысты қойып қоюы, баланың депрессияға жақын болуы, ата-анасының бере алмағын жылуын сырттан іздеуі, қарым-қатынастың, жылулықтың азаюы бұл қоғамның дамуына кері әсерін тигізеді. Жанұя ортасында баланың өмір сүру міндеті, құндылықтары, қоршаған ортада өзін қалай басқару қажеттігі негізі бойынша мәліметтер алып, бойына сіңіреді. Отбасы тәрбиесінде тәрбие бағыты баланың жасерекшелік шамасына және жыныстық ерекшеліктеріне сай жүргізу басты назарда болуы шарт. Сондай-ақ, балаңыз қалай бар, оның болмысы мен табиғатын жақсы көре біліп, салыстырмауға тырысу қажет. Осы ретте баланы тереңінен танып, оның күшті жақтарын, күшті қабілеттерін айқындауға тырысып сол бағытпен жұмыс жасауға тырысу қажет. Тәрбиені бұйрық пен талапқа сәйкестендірмей балаға тек сеніммен қарап, сенімділікке бағыттау қажет. Ата-ана балаларының бос уақытын қалай өткізетінін бақылап, зерігулеріне жол бермеу керек. Бос уақыттарын тиімді қолдануға ықпал жасап, мектеп өміріне белсене араласуға, үйірме, қоғам жұмыстарын қатысуларына бағыт бағдар беріп отырған жөн. Бала жан-жақты болуы үшін оның ой-пікірін тыңдап, ақылдасып отырған дұрыс.

Тұлғаның қалыптасуы мен дамуы институты ретінде отбасының психологиялық ахуалын зерттеу негізінде отбасындағы тәрбиенің барлық жүйесі екі қағидатқа негізделуі тиіс деген қорытынды жасауға болады:

1. Отбасы мүшелерінің психологиялық жағдайын талдау. Ата-аналардың өз стилі мен мінез-құлқы олардың өз балаларын жақсы тәрбиелеуге ұмтылысына жауап беруі тиіс.

2. Ата-аналар пайдалы қызметтің әртүрлі түрлері баланың жеке басын және оның жеке қасиеттерін біртіндеп қалыптастыратын тиісті жағдайларды қамтамасыз етуі тиіс.

Зерттеудің алынған нәтижелері: баланың психологиялық дамуы, яғни тұлғаның қалыптасуы отбасындағы жағдайға, баланың ата-аналармен өзара қарым-қатынасына тікелей байланысты.

Түйін сөздер: отбасы, ата-ана қатынасы, тәрбие, ұғам, адами құндылықтар, бала тәрбиесі, эмоция, мінез, өмірлік принциптер, іс-әрекет

N.M. Irgebaeva¹, A.T. Zhagypar²

*^{1,2} Turan-Astana University,
Kazakhstan, Nur-Sultan*

PSYCHOLOGY OF PARENTS AND CHILDREN

Abstract

The family is a complex system of interrelated processes. Family relationships are one of the main components of the system, which has a complex structure. The purpose of studying family problems is to analyze the problems of interaction between parents and child psychology and its study, consideration of the relevance of the current state of this problem. Development and systematization of psychological methods that determine the features of communication between parents and children. To date, the

aggravation of the family crisis, the inability of the father and child, mother and daughter to communicate, the parents 'placing on the first place of work, the child's proximity to depression, the external search for parents' warmth, the decline in relations, heat negatively affect the development of society. In the family environment, the child receives and absorbs information about their responsibilities, values, and how to manage themselves in the environment. The educational orientation in family education should correspond to the age size and gender and age characteristics of the child. And also, as there is a child, you need to see well and not compare its being and nature. At the same time, it is necessary to deeply understand the child, try to determine his strengths, strong abilities, and try to work in this direction. Education should be aimed at confidence, without meeting the requirements and orders. Parents should monitor how they spend their free time, avoid crowding. It is necessary to promote the effective use of free time, actively participate in school life, participate in the work of clubs and public associations. In order for the child to be versatile, it is better to listen to his opinion and consult.

Based on the study of the psychological climate of the family as an institution of formation and development of the individual, we can conclude that the entire system of education in the family should be based on two principles:

1. analysis of the psychological state of family members. The style and behavior of parents should be responsible for their desire for the best upbringing of their children.

2. parents must provide appropriate conditions that consistently shape the child's personality and personal qualities of various types of useful activities.

The results of the study: the psychological development of a child, i.e. the formation of a personality directly depends on the situation in the family, the child's relationship with parents.

Keywords: family, parenting, parenting, society, universal values, parenting, emotions, behavior, life principles, actions

Н.М.Иргебаева¹, А.Т.Жағынар²

*^{1,2} «Тұран-Астана» университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан*

ПСИХОЛОГИЯ РОДИТЕЛЬСКИХ И ДЕТСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

Семья-сложная система взаимосвязанных процессов. Отношения в семье-это один из основных компонентов системы, который имеет сложную структуру. Цель изучения семейных проблем-анализ проблем взаимодействия родителей и детской психологии и ее изучение, рассмотрение актуальности современного состояния данной проблемы. Разработка и систематизация психологических методов, определяющих особенности общения родителей и детей. На сегодняшний день обострение семейного кризиса вопросы неспособности отца и ребенка, матери и дочери к общению, постановка родителями на первое место работы, близость ребенка к депрессии, внешний поиск тепла родителей, снижение отношений, тепла негативно сказываются на развитии общества. В семейном окружении ребенок получает и впитывает в себя информацию о его обязанностях, ценностях, о том, как необходимо управлять собой в окружающей среде. Воспитательная направленность в семейном воспитании должна соответствовать возрастным размерам и половозрастным особенностям ребенка. А также, как есть ребенок, нужно хорошо видеть и не сравнивать его бытие и природу. При этом необходимо глубоко осознать ребенка, попытаться определить его сильные стороны, сильные способности и попытаться работать в этом направлении. Воспитание должно быть направлено на уверенность, без соответствия требованиям и приказа. Родители должны следить за тем, как они проводят свободное время, не допускать скучения. Необходимо способствовать эффективному использованию свободного времени, активно участвовать в школьной жизни, участвовать в работе кружков, общественных объединений. Для того, чтобы ребенок был разносторонним, лучше выслушать его мнение и проконсультироваться.

На основе изучения психологического климата семьи как института становления и развития личности можно сделать вывод, что вся система воспитания в семье должна основываться на двух принципах:

1. анализ психологического состояния членов семьи. Свой стиль и поведение родителей должны отвечать за их стремление к лучшему воспитанию своих детей.

2. родители должны обеспечивать надлежащие условия, которые последовательно формируют личность ребенка и его личные качества различные виды полезной деятельности.

Полученные результаты исследования: психологическое развитие ребенка, т.е. формирование личности напрямую зависит от ситуации в семье, взаимоотношений ребенка с родителями.

Ключевые слова: семья, родительские отношения, воспитание, общество, общечеловеческие ценности, воспитание детей, эмоции, поведение, жизненные принципы, действия

Отбасы-адамның барлық өмір ағымында бірге еріп жүретін маңызды феномендердің бірі. Отбасы- қоғамның негізі болып табылады.Өйткені,қоғамды құратын адамзат атаулы отбасында өсіп-өрбиді, тұлға болып қалыптасады.Ержетіп келе жатқан жеткіншек өмірдің бастапқы сабақтарын отбасынан алады.Оның ең әуелгі ұстаздары мен тәрбие берушілері әкесі мен анасы. Отбасындағы жақсы естеліктер мен реніштер,сәттіліктер мен сәтсіздіктер, мейірімді қарым-қатынасы балалардың адамзатқа деген қамқорлық күйлерін айқындаушы негіз болып табылады.

Адамның дамуы – күрделі процесс.Тұлғаның дұрыс қалыптасуы тікелей отбасына байланысты. Бүгінгі күнде қоғамымызда отбасының құрылымы өзгеріске түсіп, оның мүшелер саны кеміп, бала саны азаю үстінде. Қазіргі таңда аналардың басым көпшілігі жұмыс істейтініне байланысты, бала уақытының көп бөлігін пассивті тәрбиешілермен өткізеді. Қалалық отбасыларда бала тәрбиесі мынадай ерекшеліктермен сипатталады: балалардың көпшілігі қазіргі күнде ахуалды проблемаға айналып отырған айырылысулардың нәтижесінде әкесіз немесе анасыз өседі; теледидар, балаға арналған жеке бөлме т.с.с. өркениеттің алға жылжып өрбуі бала мен оның ата-анасының арасындағы іс-қимыл,қарым-қатынас процесін қиындатады.Бүгінгі күнде отбасылық дағдарыстың шиеленісуі әке мен баланың, ана мен қызының тіл табыса алмау мәселелері, ата-ананың бірінші орынға жұмысты қоюы, баланың депрессияға жақын болуы, ата-ананың бере алмағын жылуын сырттан іздеуі, қарым-қатынастың, жылулықтың азаюы бұл қоғамның дамуына кері әсерін тигізіп отыр. Отбасы балалардың ең әуелгі әлеуметтену орталығы. Бұл ортада балалар өмір сүрудің міндеті, құндылықтары, қоршаған ортада өзін басқару қажеттігі бойынша мағұлматтар алады. Сонымен қатар, басқа тұлғалармен іс-әрекет жасауға бейімделеді. Сүйтіп өзінің кім екені немесе қандай екенін, басқаның кім және қандай екені жайлы қарым-қатынасқа түсу барысында аңғаратын болады.Бала отбасында түрлі оқиғалар және төтенше жағдайларда өзін басқарудың тәсілін, мінез-құлық қасиеттерін басқарудың мөлшерін үйренеді. Отбасы психологиясын зерттеу А.Г Харчев, А.Н Антонов, З.И Файнбург т.б.. зерттеушілердің анықтамасында әке мен ананың ақыл-ойы, түсіндіру тактикасы, олардың тәлім-тәрбиесі, отбасындағы атмосферасы арқылы балада өзіндік әдет,мінез-құлық,оң солын бағдарлау қасиеттері, жақсы-жаманды бағалау кезеңдермен қалыптасады, сонымен қоса қай қылығы арқылы ұрыс естігені, әділдік және адалдық терминдерін игереді деп ой түйіндейді [1,12].

Ата-ана мен балалар психологиясының қарым-қатынас мәселелерін талдау және оның зерттелуі,сонымен қатар, қазіргі осы мәселе жағдайының өзектілігін қарастыруда отбасыдағы қарым-қатынастар мәніне А.Г. Харчевтың ұсынып отырған теориясы – Отбасы-ерлі-зайыптылар қатынасы, ата-анасы мен баласы арасындағы қарым-қатынастың негізі,мұнда отбасы туысқандық,некелік қарым-қатынаспен байланысқан, ортаға бірдей өмір сүру салты және адами құндылықтармен, қоршаған ортаның міндеттеріне сәйкес қоғамдық тауелділікпен баяндалады. Бүгінгі күні отбасы мәселесінде әке-шешесі мен балалар арасында келіспеушіліктер көп болуда.Бір-біріне кешірімді болуы, психологиялық қолдау мәселесі бойынша қиындықтар тууда. Қызмет көрсету жағынан мәселе туындауда. Сол себепті отбасында болып жатқан мәселелерді болдырмауға көмектесу тәсілдерін зерттеп, қарым қатынастағы қиындықтарды жеңу және оны пайдалану бойынша зерттеулер жүргізіп, оның нәтижелерін іс жүзінде пайдалану қажеттігі артып отыр.

Адамның тұлға болып қалыптасып дамуы балалық шағынан бастау алады. Жақсы қасиеттерді тұлға бойына сол балалық шағында сіңіріледі.Бұл көп уақыт өте келе өз жемісін бермек. Қоғамымызда бірдей отбасы болмасы анық. Әр отбасының өзіне тән ерекшеліктері мен әдет-ғұрпы болады. Бала мінез-құлқының қалыптасып тәрбиеленуіне ата-аналардың қарым-қатынасы,өмір сүру стилдері әсер етеді.Мысалға кейбір ата-аналар үшін достық қатынаста болу-тең қарым-қатынасты байытады,сондықтан олар үлкен ретінде өздерінің беделдерін өзінің баласымен тең ұстай алмайды. Ондай ата-аналар өздерін баласы тыңдамай немесе сыйламай қоя ма деп сақтанады. Балаларының бірбеткейлігіне шыдамсыздықпен қарап,балаларының қылығына түсінушілікпен қарамайды, яғни:баланың өзін қалтқысыз тыңдағанын қалап,күн тәртібін ауыстырмай орындағанын талап етеді,баланың тәжірибесіне,баланың өзіне,іс-әрекетіне сенімсіздік

танытумен қатар балаларының ой-өрісінің жетілгенін ескермей,өздігінен жұмыс жасауына рұқсат етілмейді.Мұндай отбасындағы үлкендер балаларды өзінің қалауындағы баланың кейпінде болғанын қалайды [8,188]

Ол әлі кішкентай,кішкене өссін, міне, сол кезде талап етуге болады-деген сөздер айтылатын отбасында баланы қорғаштай отырып,ол үшін бәрін істеп береді.Бала бір жағынан қамқорды және әмірі жүретінін сезеді, екінші жағынан еркелікті және тәуелділікті сезеді.Жылдар өте келе, өзінің қызығушылығын және қойған талабын іске асырып келген бала өзге адамдардың қиыншылығын, қобалжуын байқамайды. Қажет кезінде өзгенің ой-талабымен санасып,өзін жеңе білуге талпынбайды. Ата-ананың баласын шамадан артық қорғауы оның үлкенге бағынышты болуының әсерінен достарымен қарым-қатынас орнатуға кедергісін келтіреді.Үйге келгенде өзінің шаршағаныңызды балаңызға білдіре тұра Балам,маған көмектесіп жіберші-деп өтінудің тәрбиелік мәні ерекше. Бұндай өтініште бала сізге көмектесу,қамқоршы болуы үшін өзінің ойынын ұмытып кетеді және сізге балаңызды жауапкершілікке шақырудың қажеті жоқ.Үлкендер мен кішкентайлардың араларында тығыз қарым-қатынас басталғанда ғана,бала сіздің қобалжуыңызды сезіне алады, және сезінумен қатар,сіздің сенім артар досыңызға айналады.

Ата-ана балаларының бос уақытын қалай өткізетінін бақылап, зерігулеріне жол бермеу керек. Бос уақыттарын тиімді қолдануға ықпал жасап,мектеп өміріне белсене араласуға,үйірме,қоғам жұмыстарына қатысуларына бағыт бағдар беріп отыру қажет.Бала жан-жақты болуы үшін оның ой-пікірін тыңдап, ақылдасу арқылы жауапкершілікті сезінуіне ықпал етеміз.Ата-аналар баласын өзінің қалауындағы бейне етіп тәрбиелеуге ұмтылады.Бұған керісінше,кейбір бірбеткей балалар өз дегенінен қайтпай отбасы арасында кикілжің тууына себеп болады.Сонымен қатар,балаларға бұйырып,жекіріп, қалай болса солай қарап, зат ретінде қарауға болмайды.Баланың әрбір күн сайын атқаратын іс-әрекеттірне дұрыс бағыт беріп, сырласып, ұнамсыз істеріне,ұнатпайтын пәніне қызықтыратын тәсіл қолдану жолдарын іздестірген өте пайдалы.Өйткені,әр баланың болашақ өмірі оның отбасында,мектепте алған тәрбиесімен байланысты. Балаларға ерекше зейін аудару керек,бала мінезі момын яки дәрменсіз болса да, келешегінен үмітті үзбегені дұрыс[14,152].

Отбасыны төмендегідей бес түрге топастыруға болады:

1. Ата-аналар мен балалар арасында өте жылы, достық қатынас бұл отбасы. Осы ситуация отбасындағы атмосфераны жайлы да жағымды бағытқа өзгертеді, өйткені ата-ана баласымен түсінісіп, оған қолдау көрсетіп, сенімін арттырады. Мұндай отбасының ата-аналары балаларының заманға сай тыңдайтын әндерін, заманауи сәндерін ұтымды қабылдайды. Ал балалар өздерінің жақын туысқандарына өте жақын қарым-қатынаста болады. Бұл отбасындағы өсіп келе жатқан бала өзін позитивті, тәуелсіз, достық қарым-қатынаста ұстайды.

2. Тілеулес отбасы. Отбасында ата - ана баланың дұрыс қалыптасып жатқанын жіті бақылауда ұстайды. Бұл отбасында да түсініспеушіліктер орын алады,алайда мәселені ашық түрде айтып, жылдам шешуін табады.Отбасында балалар ата-анадан сыр сақтамай, оларға сенеді. Балалар мейірімді, ашық жүзді, тіл алғыш, болып өседі. Өздерінің тәуелсіздіктерін кейде айтып та қояды.

3. Бірқатар отбасыларда ата-анасы баланың оқу үлгеріміне, күнде атқарып жатқан іс-әрекетіне зор ықыласпен көңіл бөледі.Алайда, осы жайттарға ғана назар салады.Осындай отбасындағы балаға өміріне қажетті заттары болады: киім-кешек,мектепке қажетті құрал-жабдықтар,өзіне арналған жеке бөлмесі, кымбат жиһаздарымен қамтамасыз етіледі.Отбасы мүшелерінің ұстанымдары: басқадан кем емеспіз. Бұл жерде әке-шешесі мен бала ортасында түсініспеушілік байқалады. Бұндай отбасында баланы материалдық қамту жеткілікті емес, яғни оны қанағаттандырмайды. Балаға қажеті өзіне ата-анасының ерекше көңіл бөлуі болып табылады.

4. Баланың әрбір қадамын тексеріп, баласына қол көтеріп сенім артпайтын отбасылар да кездеседі. Отбасында ер жетіп қалған бала мен әке-шеше ортасында конфликттер туындайды. Кей жағдайда бұл жасырын да болуы мүмкін. Осындай отбасындағы бала әке-шешесіне өшпенділікті, адамға сенушіліктен қалады,сонымен қоса достарына, қоғамға да сенімділікті жоғалтады.

5. Отбасындағы атмосфера өте тығыз. Үй ішінде талап өте көп, қоғам міндеттеріне қарсы, осындай отбасында ата-анасының бірі спиртке әуес келеді.Бұндай отбасыларның жағдайы көбіне баланың қылмыс істеуіне себепкер болады.

Қысқаша айтқанда, жоғарыда аталғандарды қорытындыласақ, көбіне балалардың жүріс-тұрысы отбасындағы атмосферамен тығыз байланысты. Егерде балалар ата-аналардың өзіне деген махаббат жылуын сезініп,балаға деген көңіл бөлуді сезіне білсе, онда балада стресс, жалғыздық сезімі болмас еді.Балалар отбасында жалғыз ешкіімге қажет емес сезімін, көңіл аударудың аздығын сезсе, онда балада, эгоист, дұшпаншылдық, адамдарға деген қаталдықты бойына сіңіріп өседі екен.Бала мен ата-ана арасында қиыншылықтың болулары, балада өзін еркін сезініп,өз

дегенімен жүргісі келеді, алайда жұбайлар кішкене кезіндегідей біздің айтқандарымызды екі етпей жасаса деп қалайды. Мінекей осының әсерінен үлкен конфликт туындайды [2,46].

А.Лоуэннің пікірінше, балаға жастайынан сүйіспеншіліктің жетіспеушілігі, соңынан эмоционалды дамудың тежелуіне әкеледі. Ішкі жан дүниесінде бос сезім орны пайда болып, бойын тәуелділік билейді, маған қамқор болса екен деген күтуде жүреді. Ата-ана махаббатын адам қандай жаста қажет етеді. Ол балада эмоционалды-сезімдік әлемінде жағымды жағдай мен адамгершілік мінез-құлықты, қорғану сезімін тудырады және өсіп келе жатқан индивидке өмірге қажетті қайнар көз болып табылады. Балаға жас кезінде ата-ана арасындағы қатынас моделі қатты соққы берсе, кейін соны өзі қайталайтынын жоғарыда айтқан едік. Балалар мен ата-аналар арасындағы дау-дамай балалардың тұлғасын қалыптастыруға өзінің маңыздылығы бойынша қарама-қайшы сипатқа ие. Бір жағынан олар мінезді шыңдайды, балалардың субъективті тәжірибесі ретінде әрекет етеді [3,63].

Психоанализдің негізін қалаушы З.Фрейдтің психо-аналитикалық теориясының негізі баланың ата-анасын сынауынан, оларға қызығуынан тұрады. Сол себепті, жастардың көпшілігі әке-шешесіне: қыздардың әкесіне, ұл балалардың анасына ұқсайтындарын аңғарамыз. Э.Фромм отбасылық қарым-қатынаста анамен салыстырғанда әке махаббаты талапшыл, бала оны жеңіп алатын қандай да бір шарттылық барын жазады. А.Адлер көзқарасында тәрбие процессіндегі әкенің орны әлеуметтік компетенттілікті дамытуға бағытталған белсенділікті мадақтаумен сипатталады. Ф.Грейнс пікірінше, Ана мейірімділігі қабылдау мүмкіндігін қамтамасыз етеді, әке мейірімділігі қайтаруға негіз болады. Тұлғаның дамуында екеуінің де балаға деген махаббаты өте қажет. Бала – сіздің ғана қуанышыңыз емес, келешек азамат, ол үшін еліміздің алдында жауапкер екеніңізді әрқашанда есіңізде сақтауыңыз керек. Ең алдымен, ата-анасы жақсы азамат болып, балаға азаматтық болмысын отбасына сіңіруі керек [7,54].

И.Л.Белопольская дамуында ауытқуы бар балалардың ата-аналарымен жұмыс жасау принциптерін, ауру баланың қызығушылығын ескеру қажет екенін; диагнозды хабарлауды қарапайым түрде жүргізіп, жеке кеңес, кейін отбасылық топтық кеңес беру керектігін айтады. М.М. Семаго ауытқуы бар отбасына кеңес беруде, отбасы жеткізуді жөн санаған. Бірінші тип - ата-ананың психикалық жағдай жасауға бағытталған міндеті, ол ұзақ уақытқа созылатын мерзімге психологиялық даярлығы. Екіншілен, ата-ананың өзін кінәлаудан арылту, стрестік жағдайда меңгерту, отбасында бірқалыпты мүмкіндіктер туғызуға шақыру. Отбасы жүйесін қарастыра отырып, отандық психологияда жарық көрген басылымдық зерттеу нәтижелері жүйелі ықпалда жоқтың қасы десек те болады. Жүйелі отбасы ықпалының басты феномені де осы болып отыр. В.Сатир «Психотерапия в семье» еңбегінде отбасы әсерін былай түсіндіреді: «Ата-ана, негізінде ол да бала, олар да өз ата-анасының қасында тұрады, олар әрине бұрынғысынша қалай өмір сүруді үйретеді. Ата-ана деген өз алдына бір құрылысшылар, саналы және бейсаналы тұрғыда бұрынғы өз ата-анасынан менгерген негізгі қаңқаны болашақ отбасына әкеледі. Ал Сатир отбасы әсері туралы: Ата-ана бұл әлемде бізге не бар екенін түсіндіреді, сондай-ақ ненің маңызды және маңызды еместігін, өзін қалай ұстау және өзгелер қалай ұстайды, нені күтеді, қоршаған ортаны қалай көріп қабылдауды меңгертеді. Кішкентайымыздан мінез-құлық ережелеріне иландырады, алаңдаушылық білдіреді[6,55].

Күн сәулесінің табиғаттағы маңыздылығы қаншалықты жоғары болса, отбасындағы тәрбиенің баланың дұрыс қалыптасуына соншалықты маңызды екені белгілі. Бала тәрбиесі жай ғана қарайтын іс-әрекет емес, ол күрделі жауапты міндет. Бұл айта салып, жасай салатын оңай шаруа емес. Бұл қызықты, әрі күрделі, қиындығы мен қызығы қатар жүретін процесс. Осы процесс барысында яғни, бала тәрбиесінде ата-аналар өзіне білінбейтін біршама қателіктерді жіберіп жатады. Ол қателіктер баланың тұлға болып қалыптасуына, мінез-құлқына, психикалық саулығына қалай әсер етіп жатқанын ата-ана байқамайтын кездері де болады [4,85]. Қазіргі таңда бала тәрбиесінде отбасы қарым-қатынасында, яғни ата-ананың баламен әңгімелесуі жеткіліксіз болуы, ата-ананың жұмыс басты болуына байланысты көбінесе тұрмыстық мәселе де, мектептегі жағдайы, баға алды ма, киімі бар ма, тамақ ішті ма деген секілді әңгімелесулер сол өсіп жатқан баланың алдағы уақытта қандай тұлға болып қалыптасуына ата-анасының бағыт бағдары кемдеу болып тұр. Ата-ана да бала тәрбиелеуде қорқыныш сезімі болады, сондықтан болар баланы қатал тәрбиеде өсіргісі келеді, яғни баланы қатал тәрбиелеймін деп шектен тыс қаталдық жасайды, қателік жіберген баланың қателіктерін үнемі бетіне басып ұрынбас үшін, үнемі ескертіп отырады. Сол себепті баланың қатал, кекшіл, қатыгез болып өсіне себепкер болып жатады. Ата-ананың бала тәрбиесінде кетіп жатқан қателіктерін бала қалай қабылдайды [14,102]. Тәрбиедегі ең қиын нәрсе бала мінез-құлқын тану, түсіне білу. Жалпы бала өзінің қарсылық көзқарастарын,

канағаттанбаушылық сипатын төмендегідей білдіреді: «Ата-анам мені жақсы көрмейді, маған ұрса береді», «Менен гөрі үйдегі басқаларды жақсы көреді, үнемі салыстырады», «Мен басқалар сияқты мықты емеспін, үйдегілер маған солай айтады» «Мен қызықпайтын нәрсені маған жасатқысы келеді», «Ата-анамның мен үшін уақыты жоқ», «Олар мені түсінбейді, ойымменде санаспайды.

Күнделікті қарапайым өмірде бала тәрбиесіндегі ата-ана мынадай қателіктерге жол беріп жатады. Олар: 1) Өзара келісілмеген тәрбие, ата-ананың тәрбиедегі жауапкершілігіне екі жақты көзқараста болуы, белсенді араласпауы; 2) салыстырушылық көзқарас, яғни баланың болмысын ескермей, қызығушылық қабілеттіне мән бермей, салыстыра отырып баланың өзіндік бағалауына кері әсер ықпал етуі; 3) Шамадан тыс қамқорлық көрсету. Ғылыми терминнің «гиперопека» деп аталатын бұл тәрбие стилінде баланың өзіндік дамуына жол бермей, ата-ананың шамадан тыс қамқорлық пен шешім қабылдаудағы белсенділігінен баланың толық қанды даму кеңістігінің шектелуі байқалып жатады; 4) Қоғамдық даму үдерісіне қарамастан, қым қуыт замандағы ата-ананың жұмыс бастылық әсерінен өз эмоциясын басқара алмау себебінен балаға деген елеушілік, көңіл бөлмеушілік көзқарастардың іс-әрекеттердің орын алуы. 5) Баланың құқығын қорғау қажеттілігі деген санаға қонып қалған әсерінен баланы тым еркінсітіп кетуі бұл құқықтың астарында баланың өз жауапкершілігі мен міндеттерін түсіне алмаудағы қателіктерге жол беру. Сондай-ақ, ата-ананың өз жоспары мен өз мақсаттарына негізделген бұйрық пен талап қоюға бағытталған қаталдық принциптерін ұстану отбасындағы бала тәрбиесіндегі өзекті мәселелердің бірі. Отбасы тәрбиесінде тәрбие бағыты баланың жас ерекшелік шамасына және жыныстық ерекшеліктеріне сай жүргізу басты назарда болуы шарт. Сондай-ақ, балаңыз қалай бар, оның болмысы мен табиғатын жақсы көре біліп, салыстырмауға тырысу қажет. Осы ретте баланы тереңінен танып, оның күшті жақтарын, күшті қабілеттерін айқындауға тырысып сол бағытпен жұмыс жасауға тырысу қажет. Тәрбиені бұйрық пен талапқа сәйкестендірмей балаға тек сеніммен қарап, сенімділікке бағыттау қажет. Отбасында бәрінен бұрын ұйымдастырылып жатқан тәрбие бағытын әке және ана тарапынан келісілген түрде бір бағытта жүргізуді қадағалап отыру керек. Ата-ана өзін тәрбиелемей жатып, баланы тәрбиелеуге тырысады, сондықтан да балалар үшін үлгі екенін естен шығармау қажет ақ [4,79].

Отбасылық тәлім-тәрбие негізінің көптеген классификациялары бар. Солдардың бірегейі Санкт-Петербургтегі Т.М.Трапезникованың кешендік зерттеу институтында дамыған. Ол жанқұялық тәлім-тәрбиенің төмендегідей стратегияларға бөлді:

➤ Қатаң қадағалау, жазалау (жазғыру, талап ету, согіс айту және т.б.). Ата – ананың ойлауынша бала біріншіден тәртіпті болуы қажет, осы мәселеде ата – ана мен баланың қарым – қатынасы бастық – бағынушы стиліне тән;

➤ Немқұрайлы қарау. Көп сәбилі жанұяда, әке-шешесі спиртке салынған болмаса ерлі-зайыптылар жанұясынан бөлек басқа құндылықтарға назар аудартатын, екі немесе оданда көп некеде болған жанұяда болатын мәселе;

➤ Өзара қамқорлық. «Көңілдің балада болуы». Бала жанұяның құндылығы ғана емес, жанұяны сақтап қалу құралы;

➤ Қарама – қарсы талаптар. Ата – ананың біреуі қатал, талап қойғыш, қадағалау мен жазалауды жақсы көретін; екіншісі – жуас, либералды, «балаға жұмсақ болуы». Ерлі –зайыптылар арасында келіспеушілік туындауы ықпал;

➤ Достық стилі. Балаға ата-ана тарапынан көмек қолы созылады, сонымен қоса ерекшелігі мен қабілеттерін ескеріп отырады [2,122].

Қатаң басқару стратегиясының жүйке-жүйесінің әрбір түріне әр қилы әсерін береді, қорытындысы да әртүрлі болмақ. Мықты нерв жүйесіне байланысты қарастырсақ, балаға жиі тыйым салынуы, жазалауы, қатаң қадағалануы, балада шабуылдаушылық қасиеттердің негізделуіне әкеледі. Ал әлсіздеу, нәзіктеу, сезімдік нерв жүйесіне қатысты балада шектен тыс бақылау мен жазалау стратегиялары сенім арта алмайтын, тұйықтық, қоғаммен қарым-қатынасқа түсуден қашқақтау, байланыста болуынан алыстатады, қоғамда өзіне сенімсіз тұлғаның қалыптасуына, өзінің мүмкіншіліктеріне сенім артпайтын адамның тууына әкеледі [9,21].

Әрбір жаста тұлғаның сезімі, мінез ерекшелігі, түсіну талғамдары бір-біріне ұқсамайды. Ата-бабамыз тәрбиесінде кемшілік болған балаға: Әдепсіз бала – сорлы бала, әдепті бала-арлы бала деп адамгершілігі төмен баланың болашағынан күдіктеніп, ал әке-шешесінің тәрбиесіне қанып өскен баланы яғни, айтқандарын екі етпей орындайтынын, зерек, әрбір нәрсені тануға, білуге құмарлық танытатын баланы өзгеге үлгі етіп көрсететкен [14,83].

Ата-аналардың балаларға әсері өте үлкен. Қолайлы отбасылық жағдай – бұл бірінші кезекте ата-аналардың өз міндетін және балаларды тәрбиелеу үшін жауапкершілік сезімін сезінуі, ол ата-

аналарды құрметтеуге, оқу, Еңбек және қоғамдық істеріне, отбасының әрбір мүшесінің қадір-қасиетіне, оның мүшелері арасындағы тақтаның көрінуіне негізделуі тиіс. Сондай-ақ мұнда отбасының өмірі мен тұрмысын ұйымдастыру кіреді, оның негізі оның барлық мүшелерінің тең құқылығы, балаларды отбасының шаруашылық қызметіне және еңбек қызметіне тарту болып табылады. Демалысты дұрыс ұйымдастыруда – бірлесіп серуендеуде, оқуда, музыканы тыңдауда, театр мен киноға баруда. Отбасында өміршеңдік, махаббат, құштарлық, тек отбасы мүшелері арасында ғана емес, бөтен адамдармен қарым-қатынаста мейірбандық.

Демек, егер біз әлемді жақсыға өзгерткіміз келсе, онда біз өз отбасын өзгертуіміз керек. Отбасы-әлеуметтендірудің ең маңызды институты, өйткені оның өмірінің барлық кезеңдерінде (туудан өлімге дейін) адамның дамуы мен өмір сүру ортасы болып табылады.

Ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас отбасының психологиялық климаты, ата-аналар мен балалардың тұлғалық қасиеттері мен сапасы сияқты факторлардың әсерінен қалыптасады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақиқат. Ұлттық қоғамдық-саяси журнал, №12 желтоқсан 2019.
2. Андреева А.Д., Вохмянина Т.В., Воронова А.П., Чуткина Н.И./ Под ред. Дубровиной М.В./ Руководство практического психолога. Психическое здоровье детей и подростков. М., 2005. – 145 с.
3. Ата-аналарға тәрбие туралы кеңес. Алматы-1966ж Мәлік Ғабдуллин
4. Бала тәрбиесі, республикалық қоғамдық, педагогика-психологиялық басылым, 2004 жыл, 8(56)
5. Баланың құндылықтарды меңгеруіне ата-ана пәні әдістерінің әсері: Қазіргі көзқарасты қайта қарастыру. Даму психологиясы 1994; 30 (1): с.1-19.
6. Бернс, С Роберт. Кинетикалық отбасылық сурет: ағылшынша кіріспе/ Р. С. Бернс, С.Х. Кауфман. - Москва: 2000. – 146 б.
7. Бизақова Ф., Мамашбаева Ш. Б Отбасылық дағдарыс психологиясы: Астана: Фолиант, 2010. -232 бет
8. Бейсеєкова Б.О. Қарапайым қолданбалы психология. Оқу –әдістемелік құрал.- Астана, 2013.-335 бет
9. Ирєбаєва Н.М. Қолданбалы психология. Астана: Издательство университета «Тұран-Астана» -2019.-170 б.
10. Бурєнкова Е.В. Изучение взаимосвязи стиля семейного воспитание личностных особенностей ребенка и стратегии поведения значимости взрослого .: Дис. канд. психол. наук. - Пенза, 2000 - 237с.
11. Жантану мәселелері, республиканский ежеквартальный научно-методический, психологический журнал 4(4)/2004жыл
12. Жолшыбекова Р.О Психология бойынша практикум: Оқу-әдістемелік құрал / Р.О.Жолшыбекова.-Астана «Мастер По» ЖШС, 2017.-308б
13. Индивидуальная изменчивость в профилях родителей и предикторах изменений: последствия вмешательства с обездоленными матерями. Журнал прикладной психологии развития 2006; 27 (4): С. 349-369.
14. Мұқанов М.М. «Жас және педагогикалық психология " Алматы, 1985
15. Материнская поддержка в раннем детстве предсказывает увеличение объема гиппокампа в школьном возрасте. Труды Национальной академии наук 2012; 109 (8)